

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ
МИНИСТРЛІГІ**

**ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ АТЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚ-
ТҮРІК УНИВЕРСИТЕТІ**

ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР ФАКУЛЬТЕТІ

**АХМЕТ ЯСАУИ
УНИВЕРСИТЕТІ**

**«ИАСАУИТАНУ ЗЕРТТЕУЛЕРІ МЕН ПРОБЛЕМАЛАРЫ»
АТТЫ РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ
КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛДАРЫ**

21 ақпан 2018 жыл

Түркістан - 2018

The Action InI slam// European Journal of Science and Theology 12 (2016), p, 160-176.

11. Ibrahim Abu Bakar (2013) The Existence of God in Greek Philosophy and Muslim Theology// Advances in Natural and Applied Sciences, 7 (1): 98-103, 2013, p. 102.

12. Ömer Nasuhi Bilmen (2008) Büyük Tefsir Tarihi, Ravza Yayınları, İstanbul 2008.

13. İmam Maturidi (2004) Tevilatul Kur'an (Fatime Yusuf el-Hatmi), Beyrut 2004

14. Ahmet Ak (2003) Büyük Türk AlimiMatüridi ve Matüridilik, İstanbul 2008.

15. Talip Özdeş (2003) Maturidinin Tefsir Anlayışı, İstanbul, 2003.

16. Muhsin Demirci (2012) Tefsir Tarihi, MÜ İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.

17. Muhittin Akgül (2001) Ebu Mansur el-Matüridi ve Te'vilatul Kur'an, Sakarya İlahiyat Fakültesi dergisi 4, Sakarya 2001, s. 60-61.

18. Ali Karataş (2014) İmam Matüridi'de Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil, Uluslararası İmam matüridi Sempozyumu, 2014, s. 2-15.

19. Mehmet Ünal (2014) Tefsire Giriş, Tefsir: elkitabı, Grafiker Yayınları, Ankara 2014.

ХАНАФИ МАЗҺАБЫНЫҢ ТАРИХЫ МЕН ДІНИ ІЛІМІ

Байтенова Н.Ж.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
zhanat52@mail.ru

С.У. Абжолов

Қожа Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Түркістан, Қазақстан
sultano81@mail.ru

Қазақстан мұсылмандары ислам тағылымындағы Әбу Ханифа мазһабын ұстанушылар. Бұл бағыт суннизмдегі басқа мазһабтарға қарағанда барынша толерантты, өз жамағатына көп жеңілдік беруімен ерекшеленеді. Исламдағы бір мазһабта болу мен ұстанудың басымдылығы – халық біртұтас, бірлік пен ұйымшылдық ішінде болады. Орталық Азия мен Қазақстан территориясында қанша ғасырлардан бері діни қақтығыстардың болмауының астарында осы нәрсе жатыр. Өйткені, құлшылық амалдарының бір болуы ондай жат пиғылдың тууына жол бермейді. Қазақстан Мұсылмандары Діни Басқармасының ресми түрде насихаттап отырған мазһабы Ханафи мазһабы болып табылады.

Исламдағы мазһабтар (фиқһ және ақида) көп жағдайда сол мазһабты құрған, негізін салған адамның есімімен аталатын болған. VII-VIII ғасырларда орталығы Куфа қаласы болып табылатын Ирак аймағында басталып, кейінгі ғасырларда дамып жайыла түскен Ирак фиқһына және осы фиқһтың методологиясын, діни ілімі мен жүйесін қалыптастырған Имам Ағзам Әбу Ханифаның есімімен байланыстырылып Ханафи мазһабы деген атау берген. Исламдағы құқықтық дүниетанымның және ижтиһад түсінігінің дамуына үлес қосқан Әбу Ханифа көбіне Имам Ағзам деген атпен танымал болған. Ол 699 жылы Куфа қаласында өмірге келген. Оның шыққан тегі туралы тарихи деректер әр түрлі мәліметтер береді. Біреулер оны парсы десе, келесі біреулер түркі тектес деген пікірлерді алға тартады, бірақ араб емес екені анық.

Ханафи мазһабының қалыптасуы Әбу Ханифадан бұрын Ирак аймағында қалыптасқан «Рәй мектебімен» тығыз байланысты. Сөздікте мәні «жеке көзқарас, ой және тоқтам» деген мағыналарға келетін «Рәй» сөзі фиқһ терминологиясында «мужтаһидтің діни мәселені шешу барысында Құран және Сүннеттен дәлел табылмаған жағдайда белгілі бір әдістерге сүйене отырып, ортаға қойған жеке көзқарасы» деген мағынада қолданылады [1]. Бұл жердегі басты талап, мәселені шешу барысында соңғы негіз ретінде Құран мен Сүннетті басшылыққа алу болып табылады. Яғни алынған шешім исламның негіздеріне қайшы келмеу керек.

Ибраһим ән-Наһаидің әдістері мен көзқарастары шәкірті Хаммад ибн Әбу Сулейман арқылы Әбу Ханифа нәсіліне жеткен және Әбу Ханифа мектебінің фиқһына үлкен әсер еткен. Сахаба және табиун кезеңінде Иракта басталған Құран және Сүннетке негізделген діни білімді Рәй және ижтиһадпен байытып, толықтыру жолындағы әрекет VIII ғасырдың орта тұсында Әбу Ханифа және оның шәкірттерінің еңбектерінің арқасында бір жүйеге келтіріліп, жеке мектепке айналғанын айтуға болады. Әһли-Рәй немесе Ирак фиқһы өзінің осы ерекшелігімен Хижаз фиқһына қарсы бір мектеп ретінде саналған. Мәдинадағы Хижаз мектебін «Хадис мектебі» (Әһли-Хадис) деп те айтады. Бұл мектептің ерекшелігі - белгілі бір діни мәселенің шешімін табуда барынша Құран мен хадистерге сүйеніп, жеке көзқарас (Рәй) пен ижтиһадтан барынша алшақ тұруында. Тек ешқандай дәлел табылмаған жағдайда ғана ақылға жүгінуге мәжбүр болады. Ал «Рәй мектебінің» ерекшелігі, оның өкілдері көп жағдайда хадистерден дәлел іздеуге құлықты емес және жеке көзқарастарын кеңінен пайдалануында. Егер көзқарастарына қатысты бір сахих (рас) хадис табылып жатса, олар пікірлерінен қайтып, хадисті дәлел ретінде алады. Методологиялық ерекшеліктеріне байланысты Рәй мектебі әлсіз хадистерді қабылдамайды. Өйткені, мұндай хадистердің жалған болу ықтималдылығы жоғары деп есептейді. Ал, Хадис мектебі жеке көзқарастан осы әлсіз хадистерді жоғары қояды.

Ирак аймағында Ибраһим ән-Наһаи, Хаммад және Әбу Ханифа кезеңдерінде «Рәй» әдісін кең қолдану кездейсоқтықтан туындаған жағдай

емес. Рәй мектебінің қалыптасуын сол аймақтың өзіне тән діни дәстүрі және әлеуметтік-құқықтық қатынас ерекшеліктерінің де әсері болған. Мұсылмандардың қол астына өткен тұста Ирак этникалық, мәдени және діни тұрғыдан алғанда сан-алуан сипатта еді. Ирак жері, оның ішінде Куфа қаласы Омейядтар халифаты кезеңінде сан-алуан мәдениеттермен және өркениеттермен тығыз байланыста болған. Мұнда әртүрлі ұлттар мен ұлыстар, діндер мен әлеуметтік және дүниетанымдық ағымдар қабаттасып, араласып жатқан еді. Жалпы мазһабтардың қалыптасуына әсер еткен ішкі және сыртқы факторлардың барлығын талдай келе, Ханафи мазһабының қалыптасуы мен дамуында маңызды фактор ретінде Әбу Ханифаның шәкірттерінің қызметі, мазһабтың құқықтық негіздерінің жүйеленуі, ресми мазһаб ретінде қабылдануы сияқты себептерді атап өткен жөн.

Ханафи мазһабының құрылуы мен таралуында Әбу Ханифадан сабақ алған және оның ғылыми кеңестеріне қатысып жүрген шәкірттері мен дос-жарандарының еңбектері зор болды. Әбу Ханифаның шәкірттері сол кездегі Ислам әлемінің бірнеше аймақтарында өмір сүрді. Олардың үлкен бір бөлігі өз аймақтарында ғылыми мәжілістер ұйымдастырып, шәкірт дайындады, қазы болып қызмет атқарды. Бұл тікелей немесе жанама жолдар арқылы Әбу Ханифа негіздеген Ирак фикһінің Исламның жаңадан орныға бастаған аймақтарында танылып, жайылуын қамтамасыз еткен.

Ханафи мазһабының кең таралуының тағы бір себебі Әбу Ханифа мен оның шәкірттері қалыптастырған фикһ ғылымының өз уақытында жинақталып қағазға түсірілуі және бұл әрекеттің бұдан кейінгі уақыттарда да жалғасып отырғандығы болып табылады.

Харун Рашидтен бастап Аббаси халифаларының бас қазылық қызметіне Ирак фикһ мектебінің өкілдерін басқаша айтқанда Ханафи мазһабының факихтерін тағайындауы Аббаси билігі аумағында, әсіресе Ирак, Иран, Хорасан және Батыс Түркістанда осы мазһабтың кең танылып, қанат жаюында маңызды рөл атқарды.

Аббасидтерден кейін Ханафи мазһабының таралуында Селжук және Османдықтар мемлекетінің рөлі үлкен болды. Селжук билеушісі Тұғрул Бейдің Нишапур, Исфахан, Хамадан секілді ханафиликтің аз танылған аймақтарында ханафи қазыларды тағайындауы мазһабтың жайыла түсуіне жағдай жасайды. Османдықтар бүкіл діни мәселелерді осы мазһабқа сүйеніп шешіп отырған және бұл мазһаб мемлекеттің саясатында да маңызды орынға ие болған. Ханафи мазһабы көбіне араб емес қауымдар арасында кеңінен таралған. Мұның басты себебі – ханафиликтің ислам дінінің практикалық жағын түсіндіруде рәй мен ижтиһадты бірінші орынға қойып, араб қоғамына тән дәстүрлерді жеңілдетіп, ислам ілімі мен әдет-ғұрпын басқалардың оңай түсініп, қабылдаулары үшін ыңғайланған дүниетанымдық жүйені қалыптастырғандығында.

Қазіргі таңда әлемдегі мұсылмандардың шамамен үштен екі бөлігі ханафи мазһабында болып табылады. Егер нақты деректерге сүйенетін болсақ қазіргі уақытта Түркия, Балқандар, Босния, Қырым, Әзірбайжан,

Кавказ; Қазан, Уфа, Сібір және Орта Азия Түркілері, Қытай-Жапон мұсылмандары, Ауғанстан, Үндістан, Пакистанның көпшілігі ханафилер. Йемен, Хижаз Мысыр, Палестина, Жазаир және Тунисте ханафилердің қатары аз мөлшерде, ал Эфиопия, Сирия және Иракта бұларға қарағанда көбірек [2].

«*Ханафи мазһабындағы ижтиһадтық дүниетаным*». Сөздікте «қайрат көрсету, бүкіл күшін жұмсау, алған бетінен қайтпау, қиыншылық көру» деген мағынадағы «ж-һ-д» түбірінен шыққан ижтиһад «бір мәселеде қолдан келген қайратты көрсету, қол жеткізу үшін бүкіл күшті жұмсау» дегенді білдіреді [3]. Ижтиһад, насстардың (Құран мен Сүннет) ішкі-сыртқы мағыналарында жасырын жатқан діни үкімдерді ортаға шығаруға бағытталған адамның күш-жігерін, талпынысын білдіреді. Бұл талпынысты жасаған адамды мужтаһид дейді. Ижтиһад жасау Хз. Мұхаммед пайғамбар дәуірінен басталып сахаба, табиун және атақты мужтаһидтер кезінде де жалғасын тапқаны тарихтан белгілі. Ижтиһад, Құран және Сүннеттен шешімі табылмаған мәселелерді ақылға салу арқылы адамның жеке көзқарасына сүйеніп, жағдайдан шығу дегенді білдіргендіктен өзіндік бір ой қорыту, дүниетаным және көзқарас болып табылады.

Мұсылман ғұламаларының басым бөлігі ижтиһад жасауды әрбір мұсылман үшін парыз деп санады. Алайда мұсылмандардың барлығы бірдей қабілетке ие емес. Ижтиһад жасау үшін діни ғылымдарды терең меңгеру шарт. Ханафи мазһабындағы ижтиһадқа келер болсақ, Әбу Ханифа тікелей бұл мәселеге қатысты еңбек жазып қалдырмаған. Оның ижтиһад әдісін шәкірттері жеткізген. Әбу Ханифаның ижтиһад әдісін қысқаша былай көрсетуге болады. Кітап (Құран), Сүннет, сахаба сөзі, қияс, әдет-ғұрып және басқа ақылға негізделген дәлелдер.

Әбу Ханифа өзіне дейінгі және өзінен кейінгі мужтаһид ғалымдармен салыстырғанда *қияс* әдісін көп қолданған. Ханафи мазһабында Құран және Сүннеттен кейін діни үкім шығарудың үшінші формасы «*ижма*» келеді. Сөздік мағынасы бірнәрсені біріктіру, жинақтау, бір мәселе бойынша ой бірлігін жасау дегенді білдіреді. Ижманың діни әдебиеттердегі терминдік мағынасы «Мұхаммед үмметінің (мужтаһидтер) оның өлімінен кейінгі келетін замандарда діни бір мәселенің үкімін беруде ауызбіршілік етулері» деп көрсетілген.

Пайғамбардың өлімінен кейін сахабалардың алдарындағы туындаған мәселелерден шығар жалғыз жол, Құран мен пайғамбардың сүннетін жақсылап түсіну және түсіндіру болды. *Ижтиһад* деп аталатын бұл ой әрекетін пайғамбардың өзі тірі кезінде насихаттап, дағдылардың қалыптасуын қамтамасыз еткен болатын. Ислам құқықшыларының басым көпшілігі ижманы шарифатта дәлел ретінде қабылдайды және оны діни үкімдер иерархиясында, жоғарыда айтқанымыздай Құран мен Сүннеттен кейінгі орынға қояды.

Бүкіл мазһабтарға ортақ діндегі төртінші дәлел «қияс» болып табылады. «Қияс» сөздікте бір нәрсенің басқа бір нәрсемен өлшенуі, салыстырылуы, екі

нәрсені бір-бірімен теңестіру деген мағыналарға сәйкес келеді. Терминологиялық анықтамасы «Кітап, Сүннет немесе Ижмада үкімі табылмаған мәселеге, араларындағы ұқсастықтарына, ортақ ерекшеліктеріне қарай, аталған қайнар көздердегі орын алған мәселенің үкімін беру» дегенді білдіреді [4].

Ислам құқығындағы келесі бір діни үкім шығарудағы әдіс «истиһсан» болып табылады. Истиһсанның сөздік мағынасы бір нәрсені жақсы деп табу, жақсы көру дегенді білдіреді. Терминдік мағынасы «мужтаһидтің белгілі бір мәселені шешуде ижма, салт-дәстүр, қияс секілді арнайы және басым көрінген бір дәлелге сүйеніп, сол мәселеге ұқсас мәселелерде шарифаттың мақсатына анағұрлым сәйкес деп табылған басқа бір үкіммен үкім беру» болып табылады [5]. Истиһсанды Әбу Ханифа мен оның шәкірттерінің діни мәселелерді шешу барысында өте шеберлікпен қолданғандары және бұл әрекеттерінің кейбір ғұламалар тарапынан қолдауға, мақтауларға ие болғандығы, ал кейбіреулері тарапынан сынға ұшырағаны тарихи деректерден көрінеді. Тіпті, көпшілік истиһсанды тек қана Ханафи мазһабына тән әдіс ретінде қарастырады. Алайда истиһсан ұғымының ханафилермен қатар малики және ханбалилердің діни ілімдерінде де маңызды орынға ие болғаны, басқа мазһабтардың тек оның атауына ғана қарсы болып, әдіс ретінде олардың тарапынан да басқа атаулармен қолданылғанын деректерден көруге болады.

Ханафи мазһабындағы діни үкім шығаруда қолданылған келесі бір әдіс «әдет-ғұрып» болып табылады. Ханафи мазһабын басқа мазһабтардан ерекшелеп тұратын тұсы да осы әдет-ғұрыптарға қатысты жері болып табылады. Ханафи мазһабында шарифат үкімдерінің негіздерінің бірі болып табылатын әдет-ғұрып фикһ терминологиясында былай көрсетілген: «Қоғамның дағдыға айналдырып, өмір салттарында басшылыққа алатын сөздері мен іс-әрекеттері» [6].

Әбу Ханифаның Құранда және Сүннетте, сахабалардың тәжірибесінде үлгісі табылмаған мәселелерде сахих (дінге қайшы келмейтін) әдет-ғұрыптарға діни пәтуа негіздерінен бірі рөлін беруі ислами үкім шығаруды жеңілдетумен қатар, оның мазһабын Аббасидтердің фикһтағы мазһабы болу дәрежесіне көтерген.

«Ханафилердің хадис және сүннетке қатысты ұстанымдарының ерекшелігі». Хз. Мұхаммед пайғамбардың сөздері мен үлгілі, өнегелі іс-әрекеттерін білдіретін Хадис және Сүннеттің Ислам діні мен мәдениетінің басты қайнар көздері екендігі дау туғызбайды. Негізгі қайнар көз (бұлақ) Құран-Кәрімді түсінуде Хз. Мұхаммед пайғамбардың айтқандары мен іс-әрекеттері өте маңызды. Алайда Ислам тарихында Хадис пен Сүннет төңірегінде ортаға шыққан талас-тартыстар кейбіреулердің бұл қайнар көздерге күдікпен қарауына себеп болған. Мәселеге қатысты дау пікірталастардың маңызды бір бөлігі хабарлардың Хз. Мұхаммедке қатыстылығына байланысты болса, келесі бір бөлігі Сүннетті түсіну мен оны тәжірибеде қолдануға қатысты болған.

Әбу Ханифа мазһаб имамдарының арасында хадистерді сынауда Құранға негіздеу әдісін кең қолданған адам. Әбу Ханифа бұл әдісті көбіне даулы мәселелерде өзінің ұстанымын дәлелдеу үшін қолданды. Егер ұтымды қолданылған жағдайда, мұндай әдістің деректерді талдауда маңыздылығын ешкім жоққа шығара алмайды. Оның бұл әдіспен, негізінде сенімді емес әлсіз хадистерді Құранның таразына салғаны байқалады. Ибн Хазмның айтқанындай «шындығында Құранға қайшы сахих (дұрыс, ақиқат) бір хабардың болуына мүмкіндік жоқ» [7]. Алайда Әбу Ханифаның өмір сүрген кезеңі саяси, әлеуметтік және мәдени қақтығыстарға толы болғандығын және сонымен қатар жалған хабарлардың (хадис) көптеп шығарылып, қолданысқа енгізіле бастағанын есепке алсақ, қоғамдық өмір мен діни теорияда Құран секілді өзгермеген бір мәтінді төрелікке алу қажеттілігінің туындағаны анық көрінеді. Ханафилер хадис және сүннетті басшылыққа алу барысында төмендегі жәйттерге ерекше мән берген:

– Құранға сәйкестік: Ханафилердің Құранға сәйкестік мәселесі сахабалар заманынан тәжірибеде қолданылған жағдай болып табылады. Сонымен қатар бұл, басқа мазһабтардың да қабылдаған әдісі. Бұл мәселеде Әбу Ханифаның айтқандарына назар аударайық: «Алланың елшісі, Алланың кітабына қарсы келмейді. Алланың кітабына қарсы шыққан Алланың елшісі бола алмайды. Пайғамбардан Құранға қайшы хадис айтқан адамды терістеу, пайғамбарды терістеп, жоққа шығару емес. Бұл тек қана пайғамбардан дінге қайшы хадисті айтқан адамды терістеу болып табылады. Кінә сол адамдікі, пайғамбардікі емес... » [8]. Әбу Ханифаның осы сөздерінен анық көрініп тұрғандай, оның хадистерді мәтіндік, мазмұндық жағынан талдауда басшылыққа алған ең маңызды нәрсесі Құранға сәйкестік мәселесі болып табылады. Оның шәкірттерінде де осы мұқияттылық байқалады.

– Адамға берілген маңыз: Басқа мазһаб имамдары мен ғұламалары арасында адамға мән берген және адами құндылықтарды мүмкіндігінше алдыңғы қатарға шығаруға тырысқан Әбу Ханифа болған. Әр түрлі мәселелердің шешіміне қатысты пікірлерін мұқият талдағанда оның күдікті жағдайларда дүре соғу және басқа осыған ұқсас ауыр жазаларды қолданудан қашқаны, құлдарды қорғайтын үкімдер шығарғаны және мұсылман еместердің құқықтары жайында ықтияттылықпен әрекет еткені байқалады. Бұл жерде осы мәселеге қатысты мына мысалды алайық: Жазалардың күдікті жағдайларда орындалмайтындығына байланысты Имам Мұхаммед былай дейді: «Әбу Ханифаның Хаммадтан, оның Ибраһимнен хабар беруіне қарағанда, Хз. Омар айтыпты: «мүмкіндігінше мұсылмандардан жаза беруді алып тастауға тырысыңдар. Өйткені имамның кешірімде қате жасауы, жаза беруде қателесуінен абзал. Мұсылман үшін бір шығар жол тапсаңыз, одан жазаны алып тастаңыз». Бұл Әбу Ханифаның және біздің көзқарасымыз [9]. Әбу Ханифа көптеген мәселені осы принципке негіздеп шешіп отырған және адамдарға жаза беруде асығыстық жасамаған.

– Жеңіл және ең ыңғайлысын алу: Адамдар үшін жеңілін және ең ыңғайлысын алып, сол арқылы үкім беру мазһабтың ең басты принциптерінің

бірі және мұны фикһ терминологиясында «истихсан» деп қабылдаған. Истихсан, қиясты тастап, адамдар үшін ең ыңғайлысын алу дегенді білдіреді. Жалпы истихсандағы басты негіз ауыр, қиын болғандарды тастап, жеңілдерді таңдау болып табылады. Діннің басты мұраты да осы. Құранда бұл туралы былай дейді: «Алла сізге жеңілдікті қалайды, қиыншылық емес» (Бақара, 185). Пайғамбардың да діннің ең абзалы жеңіл болғаны деген сөзі бар.

– Әдет-ғұрыпқа сәйкестік: Ханафи мазһабы басқа мазһабтардан діни-құқықтық тәжірибеде әдет-ғұрыптарды ескеруі, оларға мән беруі арқылы ерекшеленеді. Олар осыған дәлел ретінде «мұсылмандардың жақсы деп тапқандары Алла құзырында да жақсы, мұсылмандардың жаман деп тапқандары Алла құзырында да жаман болып табылады» [10] деген хадисті келтіреді.

«Әбу Ханифаның теологиялық көзқарастары». Имам Ағзам Әбу Ханифа фикһ ғылымында үлкен ғалым болумен қатар ақайд (ислам сенім негіздері) және калам саласында да салмақты ойларын ортаға қойған ойшыл-ғұлама болып табылады. Оның көзқарастары көпшілік тарапынан қолдау тауып өзінен кейін исламдағы жеке мектеп ретінде қалыптасқан. Әбу Ханифаның ақайдқа қатысты көзқарастарын шәкірттері Әбу Юсуф, Әбу Мутий әл-Балхи және Әбу Муқатил әс-Самарқанди тарапынан хатқа түсіріліп, кейінгі ұрпаққа жеткізілген «әл-Алим уәл-Мутааллим», «әл-Фикһул Акбар», «әл-Фикһул Абсат», «әл-Рисала, әл-Уасия» деп аталатын трактаттарынан және басқа да мазһабтар тарихына қатысты кітаптардан көруге болады.

Ханафиердің ақайдқа қатысты көзқарастарын арнаулы әдебиеттеріне сүйене отырып төмендегідей тұжырымдауға болады:

1. Алланың барлығы: Әлем және оның ішіндегі болмыстар Алла тарапынан жоқтан жаратылды. Аспан денелерінің және барша дүниенің ешбір кемшіліксіз, жүйелі түрде жаратылуы, болмыстың бір күйден екіншісіне ауысып отыруы, сәбидің көркем бейнеде ана құрсағынан шығуы білушілердің білушісі және ғибрат иесі ұлы жаратушының барлығын көрсететін ашық айғақтардан болып табылады. Ақыл дауылды толқындарда ауыр жүк тиелген кемеңнің бір капитансыз дұрыс бағыт алуының мүмкін еместігін қалай қабылдаса, бұл әлемнің де бір жаратушысыз бар болуын соншалықты мүмкін емес деп біледі [11]. Әрбір адам осы нәрселер төңірегінде ойлана отырып, Алланың барлығына байланысты ақиқатқа қол жеткізе алады. Осы себепті діни уағыз жетпегеннің өзінде әрбір ақыл иесі адам баласы Алланың барлығына, бірлігіне, ұлылығына сенуге міндетті.

2. Пайғамбарлық: Пайғамбарлықтың ақиқаттығы, пайғамбардың берген хабарларындағы дұрыс айтқандарына байланысты жәйттің Алла тарапынан адамдардың жүрегінде жаратылуымен белгілі болады. Пайғамбарлардың көрсеткен муғжизалары ақиқат. Хз. Пайғамбардың саусағымен айды екіге айырғаны және миғражға шығуы осыған ұқсас жағдайлардан болып

табылады. Пайғамбарлар Аллаға серік қоспайды, кіші және үлкен күнәлар жасамайды [12, 43 б.].

3. Иман – Күнә мәселесі: Әбу Ханифаның ойынша иман тілмен, айтып, жүрекпен бекітуден тұрады. Амал иманның бір бөлігі емес, одан кейін келетін нәрсе. Адам иманының күшімен Аллаға құлшылық етеді, ораза ұстайды, қажылыққа барады. Намаз оқып, ораза ұстағандығына немесе қажылыққа барғаны үшін иман етпейді. Шындығында Құран-Кәрімде иман амалдан бөлек қарастырылған. Амалы жоқ адамға да мумин деген. Иман ете тұрып парыз амалдардан біреуін орындамаған адам күнәһар болады және бұл ісін халал деп есептемейінше күнә жасау бір мұсылманды діннен шығармайды. Оның азап көруі немесе кешірілуі Алланың қалауында [12, 40 б.].

Ханафи мазһабының негізін салушы Әбу Ханифа Ислам әлемінде туындаған саяси, дүниетанымдық және сенімдік бөлінулердің нәтижесінде әуелі Құран-Кәрімге, екінші оған қайшы келмейтін сахих хадистерге сүйеніп Ислам ақайдін (сенім негіздерін) белгілеуге әрекет жасаған ерте кезеңдегі ислам ойшылдарының көшбасында тұрған тұлғалардың бірі. Ол нақыл мен ақылды тең ұстаған. Оның ислам ақайдінің негізгі мәселелері төңірегіндегі көзқарастары ғалымдар арасында үлкен беделге ие болған. Матуриди мазһабынан бастап салафилер мен ашари ғұламалары тарапынан жалпы мағынада қолдау тауып, әрі қарай дамытылған. Ислам дініне қарсы топтармен Әбу Ханифа Алланың барлығын дәлелдеу үшін алғаш рет рационалистік әдістерді қолданды. Әлемнің «еш нәрседен» жаратылғанын айтып Алланың сыртқы дүниедегі (әлемдегі) бір болмыс екенін де бірінші болып Әбу Ханифа айтқан. Амалдың иманнан бөлек екенін және артып, кемімейтінін ортаға қою арқылы Салафия, Мутазила және Харижиттерге қарсы келген. Осылайша ол ислам ақайдінің негізгі мәселелерінде шектен шықпай, орта жолды ұстанған теологиялық жүйенің іргетасын қалаған және көпшіліктің ұстанатын Сунниттік калам мектебінің қалыптасуына алғышарт жасап берген. Әбу Ханифаның көзқарастарын Әбу Жафар әт-Тахауи және шәкірттерінің шәкірттері болып келетін Әбу Мансур әл-Матуриди мен Әбул-Муин ән-Насафи дамытып, таратқан. Сенімдік мәселелерде ұстанған әдісі тұрғысынан және қамту жағынан Әбу Ханифадан үлгі алған Матуриди оған әлсін-әлсін сілтемелер беріп отырған және оның пікірлерін өз көзқарастарына тірек еткен. Әбул Муин ән-Насафи Самарқанд ғұламаларының Әбу Ханифаның көзқарастарын мазһаб деңгейіне көтергенін айтады [13]. Уақыт өте Матуридидің ізбасарлары тарапынан дамытылған Әбу Ханифаның сенімдік (ақида) көзқарастары қазіргі кезге дейін келіп жетті. Қазіргі таңда Ханафи мазһабының теологиялық жағын жүйелеп, дамытқан Матуридилік атымен көпшілікке танымал.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 İslam Ansiklopedisi. – İstanbul, 1994. – С. 10. – S. 520.
- 2 İslam Ansiklopedisi. – İstanbul, 1997. – С. 16. – 555 s.

- 6 İslam Ansiklopedisi. – İstanbul, 2000. – C. 21. – S. 432.
- 8 Necib Taylan. İlim Din İlişkileri, Sahaları, Sınırları. – İstanbul, 1979. – S. 249.
- 9 İslam Ansiklopedisi. – Ankara, 2002. – C. 25. – S. 529.
- 10 İslam Ansiklopedisi. – İstanbul, 2001. – C. 23. – S. 329.
- 12 Özdemir Mehmet Niyazi. Türk Devlet Felsefesi. – İstanbul, 1993. – S. 13.
- 13 Ibn Hazm. el-Ihkam fi Usulil-Ahkam. – Mısır, 1969. – S. 81.
- 14 Ebu Hanife. El-Alim vel-Muteallim. – İstanbul, 1981. – S. 12.
- 15 Şeybani. Kitabul Asar. – Luckno, 1934. – 327 s.
- 16 Şeybani. El-Muvatta (İmam Malik'in Muvatta'nın Şeybani Rivayeti). – Beyrut, 1987. – 379 s.
- 17 Beyazizade. İmam-ı Azam Ebu Hanifenin İtikadi Görüşleri. – İstanbul, 2000. – 182 s.
- 18 Nesefi. Tebsiratul Adille. – Dimaşk, 1993. – C. 1. – S. 148-149.
- 19 Бұл мақала №АРО5132093 «Орта Азиядағы Ханафилік дәстүр және қазақ руханиятының негіздері» атты ғылыми жоба аясында орындалған еңбек.

ТҮРКІСТАННЫҢ РУХАНИ ОРТАЛЫҚҚА АЙНАЛУЫНДАҒЫ МАТУРИДИ-ХАНАФИЛІКТІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

*Қашымхан Дәуренқұлов Боранбайұлы**

Аннотация

Бұл мақалада алдымен Түркістан деген географиялық орынның тарихтағы орны мен рөлін кезеңдермен атап кетуді міндет санадық. Әрине Түркістан топырағы қазіргі орта Азия аталатын жердің атауы болып табылады. Түрк еңбектерімен білім адамдарының айтқан сөздерінен мысалдар келтіретін болсақ, Дініміздің Ханафилік-Матрудилік бағыттағы жазылған пікірлерге зейін бере отырып, Исламның түсіндірілуімен насихатталып танылуы ғұлама-ғалымдардың бастыларына Қожа Ахмет Ясауиге дейінгі деректермен таныстыруға тырыстық. Мақсатымыз білім адамдарымен халықтың көңілінде жалғасып келе жатқан қасиетті Түркістанның түркі халықтарының рухани астанасы болып жалғасын тауып солай танылуы болып табылады. Мақалада мүмкіндігінше жергілікті және шетел әдебиеттерімен қатар интернет сайттары және бұқаралық ақпарат құралдардағы деректердің пайдаланылуын қамтамасыз етуге тырыстық.

Кілт сөздер: Түркістан, Ханафилік-Матрудилік бағыт, рухани астана, ислам діні

Кіріспе

*Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Гуманитарлық ғылымдар факультеті, Дінтану кафедрасы, аға оқытушы, kashymkhan@mail.ru
Ahmet Yesevi International Kazakh-Turkish University, Faculty of Humanity Sciences, Turkestan/ KAZAKHSTAN.

МАЗМҰНЫ

1. Harun Güngör. Kur'an Ve Tarih.....	3
2. Nusret Çam Anadolu'da Yesevi Torunu ve Dervişi Olarak Evliya Çelebi'nin Düşündükleri	7
3. Қ.Қаратышқанова. Қожа Ахмет Ясауи хикметтеріндегі әлем және болмыспен байланысты ой-сана жүйесінің көрінісі.....	14
4. Мұхит Төлегенов. Салт-дәстүр, әдет-ғұрыптардың қалыптасуындағы мифтер мен аңыздардың қызметі.....	18
5. İsmail Çalışkan. Hikmet Deryasi Ve Gönüller Sultani Ahmet Yesevi'nin Mirasi.....	26
6. Абдрахманова Лилия. Қазіргі жастар және дін.....	40
7. Ділдәш Мұстапаева. Түркістан аумағындағы киелі орындар.....	42
8. Мырзабеков М Матуриди ілімінің қалыптасу алғышарттары және Әбу Мансур Әл-Матуридидің өмір сүрген ортасы.....	46
9. Нурматов Ж.Е., Абдрахманова Л. Ханафи ғалымы Имам Матуридидің тәпсір тарихындағы орны	57
10. Байтенова Н.Ж., С.У. Абжалов. Ханафи мазһабының тарихы мен діни ілімі.....	63
11. Қ.Дәуренқұлов. Түркістанның рухани орталыққа айналуындағы матруди-ханафиликтің маңыздылығы.....	71
12. Нақыпов Балғабай. Қожа Ахмет Йасауи хикметтері және мұсылман құқығының шарихат заңдарымен байланыстылығы	83
13. Қуат Қабдолда. Уақып қызметінің жауапкершілігі.....	88
14. Альмухамедов А. Р., Смагулов К.Н., Смагулов М.Н., Анарбаев Н.С. Моральная ответственность в принципах Ислама	94
15. Халиқов С. Протестанттық тарихы және діни ілімінің ерекшеліктері.....	103
16. Жандарбек З. Қожа Ахмет Ясауидің рухани мұрасы Досай Кенжетай зерттеулерінде.....	106
17. Д.Кенжетает Діни антропологиялық тұрғыдан Маңқыстаудың киелі географиясы «Бекет ата».....	110